

De crisis van de representatie

Stefan Rummens
(Katholieke Universiteit Leuven)

BESPREKING VAN:

- Jacques A. A. van Doorn (2007), *Duits socialisme. Het falen van de sociaal-democratie en de triomf van het nationaal-socialisme*, Amsterdam, Mets & Schilt.

- Cas Mudde (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Jan Blommaert (2007), *De Crisis van de Democratie. Commentaren op Actuele Politiek*, Berchem, EPO.

Volgens de Franse filosoof Claude Lefort is de liberale democratie een politiek regime waarin de plaats van de macht leeg blijft. Dit betekent dat de uitoefening van de macht door het volk begrepen moet worden in termen van de politieke strijd op de politieke scene. Deze metafoor van de politieke scene als lege plaats maakt immers een van de fundamentele kenmerken van de democratie duidelijk zichtbaar, namelijk dat een democratie steeds een evenwichtsoefening is waarbij de juiste balans gevonden moet worden tussen respect voor diversiteit enerzijds en het bewaren van voldoende eenheid anderzijds. Aan de ene kant impliceert de vrijheid die burgers in een democratische rechtsstaat genieten, dat de samenleving gekenmerkt wordt door een grote *diversiteit* aan levensstijlen, waarden en interesses. Die grote maatschappelijke diversiteit kan en mag zich ook uiten in een leven-

dig publiek debat en in een dynamische politieke scene waarop actoren met uiteenlopende visies elkaar bekampen om het beïnvloeden van de besluitvorming en om het verwerven van de macht. Aan de andere kant is het voor een democratische samenleving ook van groot belang om voldoende *eenheid* onder de burgers te bewaren. Dit betekent dat de diversiteit die in de politieke strijd tot uiting komt, niet mag ontaarden in een verdeeldheid die de samenhang van de democratische gemeenschap bedreigt. Ook de (tijdelijke) verliezers van het democratische spel moeten de politieke strijd kunnen blijven herkennen en erkennen als een faire zoektocht naar het algemeen belang en als een legitieme uiting van de wil van het volk, waartoe ook zij nog steeds behoren.

Voor het bewaren van dat evenwicht is het representatieve karakter van het de-

mocratisch systeem van cruciaal belang. Een representatieve democratie is immers een bemiddelde democratie waarbij de wil van het volk steeds bepaald wordt op basis van een complex proces, waarin niet alleen de vertegenwoordigers van het volk maar ook een grote verscheidenheid aan actoren in de civiele samenleving participeren. Op basis van een dergelijk proces kan elke burger zichtbaar vaststellen dat ook zijn of haar visie in de besluitvorming een kans heeft gehad om gehoord te worden en dat die visie dus, ook als de uiteindelijke beslissing een andere richting uitgaat, toch op een of andere manier aanwezig is en blijft in de publieke politieke ruimte. Ook de (tijdelijke) minderheid weet zich vertegenwoordigd in de nooit afgesloten politieke strijd en kan de legitieme hoop koesteren misschien later alsnog een meerderheid voor haar standpunt te winnen. Het proces van representatie maakt de verdeeldheid in de samenleving met andere woorden niet alleen zichtbaar. Het doet dat op een manier die de verdeeldheid ook draaglijk maakt. Als alles goed gaat, bewaart het representatieve proces de eenheid-in-diversiteit van de samenleving op een zichtbare en dynamische manier.

Maar wat als het fout gaat? Wat als het representatieve proces er niet langer in slaagt om de diversiteit in de samenleving te transformeren tot een politieke eenheid-in-diversiteit en als daardoor diepe verdeeldheid de cohesie van de politieke gemeenschap zelf bedreigt? Of omgekeerd, wat als politieke actoren binnen het representatieve proces de diversiteit in de samenleving niet langer ten volle

respecteren, en zich tot doel stellen om via de politiek een meer homogene volksgemeenschap tot stand te brengen? Over dergelijke situaties, waarin het democratische evenwicht verstoord wordt en waarin de representatie in crisis geraakt, handelen – ondanks enorme verschillen in onderwerp, opzet en stijl – de drie recent verschenen boeken die we hier bespreken.

Nationaal-socialisme : nationalisme, socialisme of... totalitarisme?

De Duitse Weimar-republiek levert ongetwijfeld een van de historisch meest belangwekkende en intrigerende voorbeelden van een democratisch systeem dat uit evenwicht geraakt en uiteindelijk implodeert. Hoewel het verhaal van Weimar en de opkomst van het nazisme uiteraard gekend is, benadert Jacques van Doorns recente historische analyse, *Duits socialisme. Het falen van de sociaal-democratie en de triomf van het nationaal-socialisme*, deze periode vanuit een erg interessante invalshoek. De vraag die van Doorn bezighoudt is immers die naar de verhouding tussen nationalisme en socialisme en met name de vraag hoe die twee stromingen, zeker na 1848 dominante tendensen in de Europese geschiedenis, al dan niet geïntegreerd werden in de ideologische en politieke posities van de sociaaldemocratische SPD enerzijds en in die van de nationaalsocialistische NSDAP anderzijds. Van Doorn komt daarbij essentieel tot twee conclusies.

Ten eerste meent hij dat de positie van de SPD uiteindelijk steeds op dominante wijze bepaald werd door het socialistische internationalisme. Dat de partij daardoor nooit tot een adequate synthese van nationalisme en socialisme is gekomen heeft ertoe bijgedragen dat de partij op een aantal cruciale momenten zowel haar eigen falen als dat van het Weimar-regime in de hand heeft gewerkt. Deze eerste these wordt door van Doorn in de eerste helft van zijn boek beargumenteerd op basis van een uitvoerige historische schets van de ideologische strijd tussen het internationalistische marxisme van onder anderen Karl Kautsky en August Bebel en de meer nationalistisch socialistische onderstroom die onder meer geïnspireerd werd door de vroeg gestorven Ferdinand Lasalle. Deze schets maakt inderdaad plausibel dat de Duitse sociaaldemocratie er omwille van het uiteindelijk dominante marxistische denkkader niet in geslaagd is de nationalistische tendensen en verwachtingen in de Duitse samenleving voldoende ernstig te nemen. Van Doorns bijkomende conclusie echter dat de SPD in haar falen om aan de vraag naar een nationalistisch socialisme te beantwoorden een belangrijke ideologische leegte heeft gelaten die vervolgens dankbaar werd ingevuld door het nationaalsocialisme, blijft echter speculatief (Van Doorn, 12, 271). Die conclusie veronderstelt immers twee bijkomende aannames. Ten eerste veronderstelt ze dat de nationaalsocialistische ideologie inderdaad een socialistische ideologie is, die de SPD desgevallend zelf had kunnen aannemen. Ten tweede gaat de conclusie maar op in de veronderstelling dat de SPD deze ideologische synthese van nationa-

lisme en socialisme ook binnen het op dat moment aan alle kanten verfoeide kader van een democratisch politiek bestel had kunnen realiseren.

Deze bijkomende veronderstellingen brengen ons bij de tweede centrale these van van Doorns boek. Waar het socialistische karakter van het nationaalsocialisme door vele auteurs wordt miskend of onderschat, beargumenteert van Doorn dat het nazisme wel degelijk, naast de sociaaldemocratie van de SPD en het communisme van de KPD, een derde vorm van socialistisch collectivisme vertegenwoordigde en dat de socialistische aspecten van het nazisme daadwerkelijk op cruciale wijze hebben bijgedragen tot zijn succes (32). Deze tweede these is niet alleen erg controversieel. Van Doorn slaagt er ook niet echt in om ze historisch plausibel te maken. Integendeel, hij moet zelf herhaaldelijk erkennen dat de gezochte continuïteit tussen socialisme en nationaalsocialisme niet zomaar gereconstrueerd kan worden en dat hij op basis van de historische feiten hooguit kan concluderen dat het socialisme heeft bijgedragen tot een politiek klimaat waarin het nationaalsocialisme is kunnen ontstaan (148). Mede daarom lijkt van Doorn zijn centrale these uiteindelijk vooral te baseren op een meer directe analyse van een aantal aspecten van het nazisme. Met name argumenteert hij dat "het Derde Rijk, alleen al door zijn sociaal nivellerende tendenties, inderdaad op weg was naar socialisme" (246). Die tendenties vindt van Doorn onder meer terug in het belang dat het nationaalsocialisme hechtte aan de culturele en politieke ontwikkeling van de arbeiders, in de pogingen om het

onderscheid tussen arbeiders en bedienden te laten verdwijnen en zo te komen tot een eengemaakt volk, in de voor het Derde Rijk kenmerkende opwaartse sociale mobiliteit en in de nationaalsocialistische uitbouw van wat wij nu de sociale welvaartsstaat zouden noemen.

Deze argumentatie illustreert echter de belangrijkste tekortkoming van van Doorns hele boek. Hoewel de verhouding tussen nationalisme en socialisme het centrale thema ervan vormt, geeft de auteur nergens een theoretische onderbouwing van deze concepten. Door het ontbreken van een duidelijk conceptueel kader kan van Doorn dan ook uiteindelijk niet overtuigen. Het blijft immers onduidelijk waarom de meer gangbare visie, die het nazisme als een totalitair regime met een nationalistische (in plaats van socialistische) ideologie beschouwt, niet even goed of zelfs beter in staat is om de "nivellerende tendenties" die van Doorn ontwaart, te verklaren.

Een theoretisch model zoals dat van Claude Lefort bijvoorbeeld maakt aannemelijk dat dergelijke tendenties in eerste instantie het resultaat zijn van het totalitaire karakter van het nazisme en weinig of niets met socialisme te maken hebben. Hoewel Lefort zijn theorieën over democratie en totalitarisme in eerste instantie heeft ontwikkeld in functie van zijn niet-aflatende kritiek op het naoorlogse communisme in Oost-Europa en de Sovjetunie, wordt de pathologische dynamiek die hij schetst ook op exemplarische wijze geïllustreerd in de geschiedenis van de Weimar-republiek. Lefort benadrukt immers dat in een

samenleving die omwille van een te grote verdeeldheid bedreigd wordt met desintegratie, het verlangen naar een sterke eenheid kan ontstaan en dat de burgers daardoor vatbaar kunnen worden voor de imaginaire fictie van het eengemaakte volk, *le Peuple-Un*. In zo'n situatie kan de plaats van de macht ingenomen worden door een partij en een charismatische leidersfiguur die menen de wil van het volk op een directe en onbemiddelde manier te kunnen belichamen. De totalitaire logica die zich zo bij het afsluiten van de plaats van de macht meester maakt van de politieke orde is er een die geen ruimte meer laat voor diversiteit en die het volk beschouwt als een soort homogene eenheid die bestaat uit volksgenoten die in hun verhouding tot de leider allen *gelijk* zijn. De precieze ideologie die gebruikt wordt om gestalte te geven aan de imaginaire fictie van het eengemaakte en genivelleerde volk kan daarbij verschillen. In een socialistisch totalitarisme wordt het volk geïdentificeerd met het proletariaat, in een nationalistisch totalitarisme met de natie als culturele volksgemeenschap.

Vanuit een dergelijk model bestaat er, ook na alle argumenten van van Doorn, weinig twijfel over dat het nazisme een nationalistische en geen socialistische vorm van totalitarisme belichaamt. Zoals van Doorn zelf aangeeft is de arbeiderscultus van het nationaalsocialisme er in eerste instantie op gericht om de arbeiders op te heffen uit de proletarische klasse en zo te komen tot een "waarlijk nationaal arbeidersbestand" (234). Ook van Doorns uitgebreide analyse van de manier waarop de nationaalsocialistische nivellering gebaseerd

is op een cultuuromslag en uitdrukkelijk niet op een socialisering van de productiemiddelen (246 en volgende), illustreert het omgekeerde van wat hij wil aantonen: de totalitaire identificatie van het eengemaakte volk gebeurt binnen het nazisme in culturele (nationalistische) en niet in economische (socialistische) termen.

De miskenning door van Doorn van de totalitaire logica die het nazisme kenmerkt, leidt in dit boek tot een interpretatie die bij wijlen de gevaarlijke aard van de nazistische ideologie onderschat. Zo somt van Doorn op een gegeven ogenblik een aantal successen op van het nazisme in de periode tussen 1933 en 1939 (onder meer het *Wirtschaftswunder*) en stelt hij dat de ontsporing die daarop volgde het gevolg was van een soort hybris bij de leiders die kozen voor avonturisme in plaats van consolidatie (203). Een dergelijke analyse lijkt de niet te stuiten logica die eigen is aan een totalitair regime zwaar te onderschatten. Het kan ongetwijfeld zo zijn dat een dergelijk regime in aanvang een dynamiek tot stand brengt die leidt tot een aantal economische, culturele of wetenschappelijke innovaties. Het is ongetwijfeld ook zo dat een totalitair regime maar kan bestaan als een door en door modern regime dat belangrijke stappen moet zetten in de rationalisering en bestuurlijke centralisering van de samenleving. Wie echter de "positieve" effecten van een dergelijke dynamiek juist wil inschatten, moet tegelijkertijd ook in het oog houden dat ze mogelijk gemaakt zijn door een totalitaire logica die op onlosmakelijke wijze ook aanleiding geeft tot een aantal andere effecten. Zo gaat de identificatie

van het eengemaakte volk binnen het totalitarisme steeds samen met de identificatie van een aantal "vijanden" die het mogelijk maken om de eigen identiteit te bepalen. Aangezien een totalitair regime leeft van een imaginaire fictie, de eenheid van het volk, die steeds opnieuw gevoed moet worden, vereist de instandhouding van zo'n regime dat de eenmaking van het volk steeds verder ten top gedreven wordt en dat dus ook de antagonistische relaties met de vijanden steeds verder worden aangescherpt. Militaire expansie en massamoord op gehate volksvijanden zijn dan ook niet terug te voeren tot een toevallige ontsporing van een overmoedig geworden avonturistische leidersklasse, maar liggen op een onvermijdelijke manier in het verlengde van de in gang gezette totalitaire logica.

Populisme als gevaar voor de democratie

De Weimar-republiek levert uiteraard een extreem voorbeeld van de manier waarop een democratie ontregeld kan geraken en ontaarden in een totalitaire nachtmerrie. Gelukkig zijn de democratische regimes die we vandaag kennen in Europa veel stabiel en veel beter verankerd. Onder andere omwille van hun inbedding in supranationale politieke organisaties en omwille van een veel sterker uitgebouwd internationaal recht is het gevaar op een totalitaire ontsporing daardoor op dit moment ongetwijfeld veel minder acuut.

Desalniettemin heerst ook vandaag bij velen een gevoel van onbehagen en leeft ook nu bij velen het gevoel dat onze democratische orde op een of andere manier in crisis verkeert. Interessant is daarbij dat dat gevoel wel degelijk opnieuw te maken heeft met de ervaring van een dreigende maatschappelijke en politieke desintegratie. Deze neemt daarbij niet meer zozeer de vorm aan van een ongecontroleerde ideologische strijd, zoals in de jaren dertig, maar eerder de vorm van een verregaande individualisering van de samenleving. De dreigende aantasting van de sociale en politieke integratie wordt daarbij verder versterkt door zowel het fenomeen van de globalisering als het toenemende multiculturele karakter van de samenleving. Niet onverwachts gaat ook vandaag de gepercipieerde desintegratie hand in hand met een niet altijd onproblematische roep om een herstel van politieke, sociale en culturele eenheid. Het meest frappante fenomeen in dit verband is ongetwijfeld de recente opkomst van radicaal rechtse, populistische groeperingen en partijen in vele westerse samenlevingen, zoals het FPÖ in Oostenrijk, het FN in Frankrijk of het Vlaams Belang in België.

Dit populistische fenomeen vormt het onderwerp van Cas Mudde's meest recente boek, *Populist Radical Right Parties in Europe*. In dit boek maakt Mudde een stand van zaken op van het nog steeds bloeiende wetenschappelijke onderzoek naar de aard en het succes van de populistische radicaal rechtse partijen die de voorbije decennia zowel in West- als in Oost-Europa zijn opgekomen. Mudde brengt daarbij bestaande resultaten bij elkaar, trekt

voorlopige conclusies, wijst op nog steeds heersende misvattingen en reikt pistes aan voor verder onderzoek. Zijn glashelder gestructureerde en zonder meer indrukwekkende *status questionis* behandelt onder meer een aantal klassieke vragen omtrent radicaal rechtse populistische partijen: welke zijn de vijandsbeelden die deze partijen hanteren? zijn het daadwerkelijk *Männerparteien*? hebben ze een neoliberaal economisch programma? en wat is hun visie op Europa en globalisering?

Van groter belang voor ons zijn echter het eerste en het derde deel van het boek, waarin Mudde respectievelijk de vraag stelt naar de juiste conceptuele karakterisering van het radicaal rechtse populisme en die naar de verklaring van zijn succes. Wat betreft die conceptuele karakterisering stelt Mudde voor om te spreken van populistische, radicaal rechtse partijen en om deze te definiëren als partijen die nativisme (een vorm van xenofob nationalisme) combineren met autoritarisme en populisme (Mudde, 24). Vooral Mudde's definitie van populisme is daarbij interessant omdat ze toelaat aansluiting te vinden bij Leforts analyse van de liberale democratie. Voor Mudde zijn partijen immers populistisch als ze zich beroepen op het (fictieve) beeld van een homogeen en eengemaakt volk, gekenmerkt door een *volonté générale*, die zij op exemplarische wijze menen te belichamen en die door het politieke en maatschappelijke establishment miskend wordt (23, 150-157).

Hoewel Mudde daarmee een volgens mij overtuigende definitie van populisme aanreikt, lijkt hij in zijn boek toch

niet bereid om daar ook de volle consequenties uit te trekken wat betreft de ondemocratische aard en het mogelijke gevaar van het populisme. Dat populistische radicaal rechtse partijen er in zekere zin op uit zijn om de lege plaats van de macht opnieuw af te sluiten, betekent dat de antidemocratische trekken van deze partijen, zoals hun afkeer van een representatieve en bemiddelde democratie (150-155), hun focus op charismatisch leiderschap (260-263), de autoritaire trekken van hun beleid als ze tot de regeringsmeerderheid kunnen toetreden (145-150), de vijandsbeelden waaraan ze hun identiteit ontleen (63-89), geen toeval zijn. Uiteraard heeft Mudde gelijk dat het gevaar van radicaal rechts op dit moment ook niet moet overschat worden en dat de constitutionele democratie vandaag de dag, zoals gezegd, eindeloos veel beter verankerd is dan in de jaren dertig. Desalniettemin moet het gevaar ook niet onderschat worden. Anders dan Mudde op het einde van zijn betoog beweert (297), liggen de populistische ideologieën van radicaal rechts niet zomaar in het verlengde van de democratische normaliteit, maar gaat het hier wel degelijk om potentieel gevaarlijke pathologische ontsparingen van de eigen logica van de democratische rechtsstaat.

Het is de verdienste van Jan Blommaert dat hij in zijn recente boek, een bundeling van een aantal meestal al eerder verschenen bijdragen aan het publieke debat in Vlaanderen, het gevaar dat op die manier uitgaat van het populisme ten volle erkent. De crisis waarnaar hij in de titel verwijst, *De crisis van de democratie*.

Commentaren op actuele politiek, is immers de crisis van de representatieve en bemiddelde democratie die hoe langer hoe meer bedreigd wordt door een populistische herbetekening van wat democratie zou moeten zijn. Voor Blommaert is het duidelijk dat democratie vandaag de dag niet langer meer begrepen wordt als een regime waarin de publieke ruimte en het middenveld een cruciale rol spelen in de bemiddeling tussen burger en politiek. In de plaats daarvan lijkt een directe democratie te komen, waarbij politici zich laten leiden door de 'publieke opinie' die op ongefilterde wijze wordt afgelezen in opiniepeilingen (Blommaert, 14, 93-96). Door het verdwijnen van het middenveld is democratie echter geen democratie meer: zo verdwijnt immers de mogelijkheid van een gefilterd en kritisch debat, zo verdwijnt de mogelijkheid om, doorheen het middenveld, een stem te geven aan de zwaksten in de samenleving (100) en zo verdwijnt ten slotte ook de idee van de politieke leider die desgevallend bereid is om tegen de publieke opinie in te gaan en daarvoor achteraf verantwoording af te leggen: "om een democratie te garanderen moet er een zichtbare verhouding zijn tussen bevolking en leiders. Die relatie moet een duidelijke sanctioneringsmogelijkheid inhouden. (...) Het volk kan zichzelf niet bestraffen. Daarom mag het ook niet toestaan dat leiders zich verstoppen achter het scherm van de volkswil" (102). Anders gesteld, de recente pogingen van de meeste politieke partijen om de zogenaamde kloof met de burger te dichten op basis van een nieuwe en veel meer populistische politieke cultuur zijn nefast, omdat een zekere kloof met de burger nu net

essentieel is voor het goed functioneren van de democratie.

Modernisering en fragmentering als voedingsbodem

Hoewel het boek van Blommaert enkele van de meest essentiële problemen waarmee onze huidige democratie kampt aansnijdt en hoewel het een heel aantal behartenswaardige ideeën bevat, zijn er met dit boek toch een aantal problemen. Het eerste probleem is er een van stilistische aard. Blommaert vervalt al te vaak in een soort paternalistische en zeurderige klaging over de miskennis van de rol van de intellectueel in het publieke debat, over de oppervlakkigheid van de media en van het politieke gebeuren of over de goede oude tijd waarin alles beter was. Hierdoor riskeert de auteur dat hij een aantal lezers nodeloos irriteert en dat zijn betoog daarvoor aan kracht inboet.

Een meer fundamenteel inhoudelijk probleem waarmee Blommaert in vele van zijn stukken kampt, is de eenzijdigheid van zijn analyses en met name daar waar hij speculeert over de oorzaken van de huidige crisis. Waar hij voornamelijk de teloorgang van het klassiek-piramidale en verzuilde Belgische middenveld lijkt te betreuren (8, 94, 119), lijkt hij die teloorgang toe te schrijven aan een beperkt aantal factoren en viseert hij daarbij met name de commercialisering van de media, het populisme van de politieke partijen en de invloed van het Vlaams Belang. Het pro-

bleem met dat perspectief is natuurlijk dat het de wereld op zijn kop lijkt te zetten. In de meer gangbare visie op die ontwikkeling zijn de commercialisering van de media en het succes van het populisme niet zozeer de oorzaak dan wel het gevolg van de ontzuiling van de samenleving. En is die ontzuiling op haar beurt dan weer het gevolg van een aantal erg fundamentele maatschappelijke ontwikkelingen.

Zoals ook Mudde in het derde deel van zijn boek argumenteert, moet het succes van het populisme onder meer begrepen worden vanuit het feit dat de *vraagzijde* van de politiek belangrijke transformaties ondergaat (201-231). Omwille van processen van globalisering, individualisering en rationalisering, die zich zowel bij ons als elders in de wereld voordoen, zijn mensen op zoek naar een houvast. De verliezers van de moderniteit, die zich in toenemende mate onzeker en bedreigd voelen, blijken dan ook inderdaad een groot deel van het electoraat van de populistische partijen aan te leveren. In die zin speelt het populisme wel degelijk in op een verlangen naar herstelde eenheid dat zelf ontstaat als gevolg van een ervaring van desintegratie en identiteitsverlies. In hun beroemde studies van de geschiedenis van de representatie beargumenteren zowel Bernard Manin (*Principes du Gouvernement Représentatif*) als Pierre Rosanvallon (*Le Peuple Intronvable*) in dit verband dan ook dat de klassieke vormen van representatie (op basis van sterke politieke partijen en sterke middenveldorganisaties) omwille van de toegenomen individualisering sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw op onomkeerbare wijze in crisis zijn geraakt en

dat, juist omwille van de steeds moeizame sociale identificatie van de burgers, de nieuwe vormen van representatie op onvermijdelijke wijze veel meer gemediatiseerd en veel populistischer zullen zijn.

Naar een gerevitaliseerde representatie?

De voorgaande conclusies omtrent het ondemocratische en dus gevaarlijke karakter van het populisme alsook omtrent de structurele en schijnbaar onomkeerbare oorzaken die eraan ten grondslag liggen, zouden tot pessimisme kunnen leiden. Dat pessimisme is echter misschien overhaast. In zijn analyse van de oorzaken van het succes van populistische radicaal rechtse partijen maakt Mudde immers een belangrijk onderscheid tussen *demand-side* en *supply-side*-factoren. Wat betreft de vraagzijde, bevestigt Mudde zoals gezegd de gangbare analyse dat we moeten kijken naar de toenemende impact van moderniserings- en individualiseringsprocessen. Tegelijkertijd benadrukt Mudde echter terecht dat deze verklaring op zich niet volstaat. Omwille van haar algemeenheid kan deze hypothese niet verklaren waarom een groot deel van de verliezers van de moderniteit niet op radicaal rechtse partijen stemt en al evenmin waarom in sommige landen radicaal rechts helemaal niet van de grond lijkt te komen. Hoewel modernisering dus wijst op een noodzakelijke voorwaarde, vereist het succes van populistisch radicaal rechts ook dat aan een aantal bijkomende voorwaarden aan de aanbodzijde wordt voldaan. Bij de eerste doorbraak van een

radicaal rechtse partij zijn hierbij volgens Mudde vooral externe factoren van belang die de "politieke opportuniteitsstructuur" bepalen. We kunnen hier denken aan het belang van de juiste institutionele voorwaarden (bijvoorbeeld het belang van het kiessysteem), maar ook aan de aanwezigheid van de juiste culturele en politieke context. Wat betreft dit laatste wijst Mudde met name op de *convergentietheorie* die stelt dat een partijlandschap waarin de *main-stream*-partijen ideologisch erg dicht bij elkaar aanleunen meer kansen biedt aan radicaal rechtse partijen dan partijlandschappen waarin radicaal rechtse thema's sneller worden opgepikt door de bestaande partijen (en met name vooraleer radicaal rechts *issue ownership* kan verwerven over die thema's).

De focus van Mudde op de interactie tussen vraag- en aanbodzijde is interessant omdat die ons toelaat om het succes van populistische radicaal rechtse partijen te begrijpen als een probleem van representatie. Het probleem ontstaat omdat modernisering- en globaliseringsprocessen leiden tot verhoogde individualiseringsrisico's voor een heel aantal burgers. De verregaande vormen van rationalisering, flexibilisering en internationalisering impliceren dat heel wat bestaande vormen van sociale en politieke integratie niet langer werken. Wanneer de meer traditionele democratische partijen er vervolgens niet in slagen om op die nieuwe fragmentering een antwoord te bieden en een nieuwe gestalte te geven aan de eenheid-in-diversiteit die ons bindt, dan kunnen burgers die zich verloren voelen zich wenden tot partijen die de imaginaire fictie van een

herstelde nationale eenheid aanbieden. Het nativisme en het populisme van de nieuwe radicaal rechtse partijen betekent ook voor Mudde dat die partijen het beeld van een homogene nationale eenheid van het volk gebruiken om zichzelf als de ware en onmiddellijke representant van de wil van het volk op te werpen.

Als we vanuit die analyse nadenken over manieren om het populisme te bestrijden en als we daarbij aannemen dat een terugkeer naar het verzuilde middenveld van voor de jaren tachtig onmogelijk is, dan komt het er vooral op aan om na te denken over nieuwe manieren om het publieke debat, het middenveld en de politieke scene te revitaliseren en om het bemiddelde karakter van de democratie daarbij te versterken. In dit verband zet Blommaert in zijn boek nogal sterk in op het belang van een goede filtering van de argumenten en meningen die in het publieke debat circuleren: "De kern van de zaak is dat vrije meningsuiting een kwalitatieve dimensie heeft, een die noodzakelijk een onderscheid inhoudt tussen 'goede' en 'slechte' meningen. Om het cru te stellen: niet elke mening verdient het om vrij geuit te worden" (Blommaert, 56). Niet ten onrechte heeft deze visie een hele controverse uitgelokt. Het probleem met de manier waarop Blommaert voor een meer kwaliteitsvol publiek debat pleit is natuurlijk dat zijn stellingname ofwel neerkomt op een onhoudbaar pleidooi voor een beperking van de vrijheid van meningsuiting (welke meningen wel en welke niet? en wie zal daarover beslissen?) ofwel niet meer is dan een vrijblijvende oproep tot meer "goede manieren" in het debat (61).

Meer overtuigend zijn dan ook twee andere strategieën die Blommaert op minder expliciete wijze in zijn stukken propageert. De eerste komt aan bod in zijn lange brief uit 2001 aan Patrick Janssens, toen voorzitter van de SP.A, waarin hij diens emosocialisme aanklaagt. De kritiek van Blommaert komt er daarbij vooral op neer dat het Vlaamse socialisme zijn ideologische karakter al te zeer heeft afgelegd en een veel te centristisch verhaal over de actieve welvaartstaat is beginnen verkondigen. De veronderstelling dat een dergelijk verhaal niet in staat is om een antwoord te bieden op de problemen waar de "verliezers van de moderniteit" mee kampen lijkt inderdaad aannemelijk. Blommaerts kritiek sluit dan ook, zonder dat hij dat zelf zo analyseert, aan bij de convergentiethese die in Muddes analyses beklemtoond wordt: de convergentie van de Vlaamse democratische partijen heeft een partijlandschap gegeneerd, een politieke aanbodzijde, die het succes van extreemrechts in Vlaanderen allicht alleen maar ten goede is gekomen. Het geïmpliceerde verwijt van Blommaert dat ook de Vlaamse sociaaldemocratie daar mee schuld aan heeft, lijkt bevestigd te worden door enkele evoluties in het buitenland: de successen van Die Linke in Duitsland en van de SP in Nederland lijken immers aan te geven dat een aantal verliezers van de moderniteit wel degelijk ook vatbaar zijn voor een meer radicaal links, eerder dan voor een extreemrechts verhaal. Meer algemeen lijkt de diversiteit van het partijlandschap een belangrijk element te zijn in de strijd tegen de fragmentering van de gemeenschap. Alleen een voldoende rijk politiek aanbod kan ervoor zorgen dat de

meeste burgers zich blijven herkennen in het politieke gebeuren en zo vermijden dat die burgers hun heil moeten zoeken in de extreemrechtse belofte van een veilige en onmiddellijke volksidentiteit.

De tweede strategie komt tot uiting in Blommaerts bijdrage over de campagne "Extreemrechts, neen bedankt!". Dit hoofdstuk is het beste hoofdstuk in de bundel omdat de auteur hier de zeurende toon grotendeels achterwege laat en zijn geloof uit in de mogelijkheid van nieuwe, assertieve vormen van politiek activisme die gerealiseerd kunnen worden binnen de context van de nieuwe gemediatiseerde politieke cultuur. De anti-extreemrechts-campagne die hier besproken wordt, verdient, aldus Blommaert, alle lof omdat ze werkt op twee niveaus: "een niveau van vorming, gericht op kaders uit een brede waaier van organisaties in het maatschappelijke middenveld" en "een niveau van brutale beeldvorming, gericht op een ruimer publiek" (108). Dat de actie op dat tweede niveau gebeurt op basis van een

professionele reclamecampagne die ten volle gebruikmaakt van de eigen logica van het huidige medialandschap, wordt hier door Blommaert toegejuicht. De verontwaardiging die hij elders toont ten aanzien van de professionele mediastrategieën van bijvoorbeeld Ronald Reagan, George W. Bush of Philip Dewinter laat hij daarbij varen. Het is die houding die ook mij inderdaad de meest zinvolle lijkt. In plaats van de individualisering, de mediatisering en de popularisering van de samenleving en van de politieke cultuur aan de zijlijn te staan verwensen, blijft er inderdaad – ook voor de intellectueel en ook binnen de veranderde mediacontext – nog steeds de mogelijkheid om bij te dragen aan nieuwe politieke projecten. Het is niet omdat oude vormen van representatie aan kracht verliezen, dat we er bij voorbaat moeten van uitgaan dat er geen nieuwe manieren gevonden kunnen worden om het spel op de politieke scene te revitaliseren en om zo ook in die veranderende samenleving de eenheid-in-diversiteit te blijven bewaren.